

НАРАТИВ ЯК ЗАСІБ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ ОСОБОЮ ЖИТТЄВИХ ПОДІЙ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ АДАПТАЦІЇ ДО НАСЛІДКІВ ВОЄННОГО КОНФЛІКТУ

В. О. Лазаренко (м. Київ)

Аналізуються сучасні підходи до розуміння поняття “нарратив” у загальнофілософському контексті, а також з погляду соціальної психології та психології особистості. Наводиться короткий огляд основних положень теорії соціального конструювання, а також кілька визначень нарративу і тих його властивостей, що становлять особливий інтерес у контексті авторського дослідження. Розглядаються основні властивості конструювання особистісних історій та етапи, які супроводжують перегляд попереднього життєвого досвіду і результують переосмислення життєвих подій. Зауважується, що нарратив можна розглядати як спосіб набуття людиною своєї ідентичності. Наголошується на мінливості і несталості як основних характеристик нарративу. Висловлюється думка, що використання нарративів може стати одним із засобів соціально-психологічної адаптації вимушених переселенців до нових умов життя шляхом осмислення та переінтерпретації травматичних автонарративів.

Ключові слова: нарратив, автонарратив, адаптація, внутрішньо переміщені особи, переосмислення життєвих подій.

Постановка проблеми. Процес адаптації особи до нових умов життя пов’язаний із переглядом нею свого попереднього життєвого досвіду, переосмисленням життєвих подій, спробою змінити загальний дискурс свого особистого життя. Вимушене переселення зі звичного місця проживання є серйозною травмою, яка руйнує основи життєдіяльності особистості і потребує тривалої адаптації, вписування себе в новий життєвий контекст. Разом з тим переселення – це досить специфічна форма досвіду, який так чи інакше потребує осмислення, щоб особа зрештою змогла його прийняти як частину себе і своєї життєвої історії. Саме тому одним із засобів соціально-психологічної адаптації до нових умов життя стають нарративи – відносно впорядковані історії, адже особа так чи інакше прагне вписати все пережите нею у зручну і зрозумілу для себе форму. Так виникають історії різних модальностей – героїчні, жертвні, історії чудесного спасіння, подолання перешкод, які, зрештою, допомагають осмислити і прийняти те, що сталося, і рухатися далі. Для когось буде комфортніше перевернути пережите з ніг на голову, представити його в карнавальній формі, але всі ці нарративи так чи інакше ставатимуть специфічною формою копію та подальшої адаптації до нових умов життя.

А проте нарративи можуть мати й деструктивний, дестабілізаційний характер: наприклад, нарративи “жертви” і “жертвності”, які результують у синдром навченої безпорадності і є за своєю суттю такими, що дезадап-

тують. У такому випадку варто вдатися до переписування власної життєвої історії і змінити автонаратив так, щоб він мав адаптивний потенціал, став певним ресурсом. Тому в сучасних українських реаліях завданням соціальної психології та психології спільнот стає дослідження того, як саме наративи сприяють створенню і переписуванню життєвих історій, та розкриття адаптаційного потенціалу наративів.

Аналіз останніх публікацій та виокремлення невирішених частин загальної проблеми. Наукове дослідження процесу розуміння та інтерпретації життєвих подій і їх впливу на розвиток особистості є актуальним питанням сучасної теоретичної і практичної психології. Характер взаємодії людини з власним досвідом можна вивчати за допомогою наративів – розповідних історій, створюваних людьми для опису та організації власного досвіду і способу життя. У цій галузі працює чимало психологів, зокрема Р. Барт, І. Брокмейер, Дж. Брунер, К. Герген, С. Гуцол, К. Жорняк, А. Калмикова, А. Кербі, Комбс, Мергенталер, Г. Олпорт, П. Рікер, О. Сапогова, Т. Сарбін, Ч. Тейлор, М. Уайт, Р. Харре, Н. Чепелева, О. Шиловська. Сучасна наративна психологія – це галузь наукових досліджень, яка бурхливо розвивається і реалізується завдяки фундаментальній і практичній спрямованості.

Наративна психологія, що вивчає описову природу людської поведінки, базується на фундаментальних положеннях і ключових постатях, основні ідеї яких стали витоками наративного підходу в психології. Це теорія “Я” У. Джеймса, соціальний інтеракціонізм Дж. Міда, теорія ролей Т. Сарбіна, культурна антропологія Г. Бейтсон, Г. Гірца, Б. Майерхофа, К. Латці, драматургічний підхід у соціології Е. Гоффмана, психосоціальна концепція Е. Еріксона, культурно-історична психологія Л. Виготського, діалогізм М. Бахтіна, структурний аналіз оповідання в літературознавстві В. Проппа, К. Бьорка, соціологія П. Бергера, Т. Лукмана тощо. Основними ж концептуальними джерелами наративної психології стали ідеї соціального конструктивізму (П. Бергер, Т. Лукман) і постмодернізму (Л. Вітгенштайн, Р. Барт, М. Фуко), засновані на тлумаченні мови як засобу конструювання реальності, перш за все реальності особистого досвіду.

Мета статті: аналіз основних підходів до розуміння поняття “наратив” у контексті осмислення і переосмислення життєвих подій та розкриття потенціалу наративу як засобу адаптації вимушено переміщених осіб до нових умов життя.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання наративної парадигми в психології пов’язане з визнанням того факту, що оповідна форма становить психологічну, лінгвістичну, культурологічну та філософську основу організації змісту свідомості [2, с. 29]. Головна особливість наративної історії полягає в тому, що вона не намагається об’єктивно оцінювати минуле: події стають нерозривно пов’язаними з їх інтерпретацією. Так, Р. Барт писав, що розповідь розгортається “заради самої розповіді, а не заради прямого впливу на дійсність, тобто, в кінце-

вому рахунку, поза будь-якою функцією, окрім символічної діяльності як такої” [1, с. 414].

Розмірковуючи про те, що робить той чи інший дискурс історією, Й. Брокмейер та Р. Харре зазначають, що необхідною умовою є наявність дійових осіб і сюжету, який еволюціонує в часі. Велика кількість різноманітних дискурсів відповідають цим мінімальним умовам. Види наративу різноманітні: це фольклорні історії, адаптивні пояснення, байки, міфи, казки, ритуальна мова, оголошення, вибачення [2, с. 31]. Разом з тим усі вони мають деякі спільні особливості незалежно від того, повідомляються вони в монологах або діалогах, у літературних або звичайних історіях, усних або письмових текстах. У своєму загальноприйнятому та узагальненому сенсі наратив, за Дж. Брунером, – це загальна назва певного ансамблю лінгвістичних і психологічних структур, що передаються культурно-історично, обмежених рівнем майстерності кожного індивіда і поєднанням його або її соціально-комунікативних здібностей з лінгвістичною майстерністю [3, с. 16].

Істотною характеристикою наративу, за Й. Брокмейером і Р. Харре, є те, що він чутливий до змінної і рухомої природи людської реальності, оскільки самі по собі є частиною цієї реальності. Саме тому жанри і форми наративного знання високою мірою залежать від того культурного контексту, в якому вони використовуються. При цьому наративи діють як надзвичайно мінливі форми посередництва між особистісними (з їх специфічною реальністю) та узагальненими канонами культури. Розглянуті під таким кутом зору наративи будуть виступати одночасно моделями світу і моделями власного “Я”, яке конструює себе як частину об’єктивного світу [2, с. 35–36].

Наративна психологія, як зазначає Н. Чепелева, виходить з розуміння особистості як саморозповіді і, відповідно, особистісного досвіду як результату упорядкування, організації життєвих подій у наративні тексти. Відповідно, розповідання життя і його проживання є одним і тим же за своєю суттю феноменом [10, с. 136–137]. Такий підхід передбачає звернення до поняття авторства – життя, його історії, нарешті, долі. Саме авторство – вчинків, думок, інтерпретацій, висловлювань, нарешті, життя в цілому – є однією з характерних рис сучасної культури, яка передбачає настановлення на саморозвиток, особистісне зростання, самостійність у висловлюваннях і вчинках.

Наратив є трансформацію невпорядкованих життєвих подій у певну послідовність, вибудовану виходячи із загальної життєвої концепції оповідача або ж його особистісного міфу, що визначають внутрішню логіку і породжують текст. Наслідком цього стає створення власного внутрішнього світу особистості, власної реальності, яка вибудовується як неповторний особистісний твір за допомогою авторського ставлення як до навколишньої дійсності, так і до власної особистості, до власної ідентичності. Відповідно, наратив відображає перетин індивідуальних і соціальних по-

люсів людського життя і дає змогу на підставі осмислення соціокультурного досвіду, співвіднесення його з досвідом особистим вибудовувати власну біографію, власну долю [9, с. 146]. Наративні шаблони структурування життєвого досвіду стають життєвими шаблонами, згідно з якими структуруються не тільки розповіді, а й вчинки людей.

Важливою ознакою наративу є те, що розповідь про подію минулого (початок подій) розгортається в даний час і всі події описуються з позицій теперішнього життя людини. Загальною характеристикою таких оповідань є зміна стану персонажа (аби відповідати часовій послідовності подій), а також тлумачення цих подій і їх оцінка.

Психоаналітична терапія пропонує два розуміння наративу: широке – як процес породження історій, як розповіді взагалі, і вузьке – як конкретної, чітко окресленої форми повідомлення, що характеризується наявністю конфлікту і його вирішенням та, відповідно, зміною ситуації або емоційного стану пацієнта наприкінці повідомлення (порівняно з початком історії). Наративи особистого досвіду використовують у психоаналітичній терапії, щоб змінити життя пацієнта шляхом переосмислення, переінтерпретування і реконструювання ним своєї історії, аби вона більше задовольняла автора [12, с. 215–219].

Конструювання автобіографічного наративу, на думку О. Сапогової, дає змогу переосмислити минуле, підбити підсумки прожитого і незворотних ситуацій і подій, які неможливо “відіграти назад”, але можна переозначити їх смисли і значення та сконструювати альтернативні інтерпретаційні схеми [7, с. 41–42]. Більше того, це і є певне осмислення майбутнього, яке пов’язане з прийнятими і засвоєними пережитими подіями; асимільована в автобіографію подія певним чином допомагає вибудовувати майбутнє і формувати міцні настановлення щодо самого себе і світу. Як пише Ю. Лотман, “...текст, з одного боку, уподібнюючись до культурного макрокосму, стає значнішим за самого себе і набуває рис моделі культури, а з іншого, має тенденцію виявляти самостійну поведінку, уподібнюючись до автономних особистості” [5, с. 594].

Отже, наратив можна розглядати як спосіб набуття людиною своєї ідентичності. У ньому оповідач об’єктивує власну суб’єктивність. При цьому наратив, за висловом Н. Чепелевої, це не тільки засіб самоідентифікації, а й спосіб досягнення певних соціальних цілей. Тому на практиці він приймає обмежену кількість елементарних функціональних форм, що розрізняються між собою орієнтацією в часі і загальною оцінкою подій. На основі цього Н. Чепелева виділяє “нاراتив стабільності”, який пов’язує події, образи чи поняття так, що індивід не стає “гіршим” або “кращим” у ході історії, а залишається тим самим – його самооцінка або самоідентифікація не змінюється; “нاراتив прогресу”, що характеризується оцінкою подій або ролі оповідача як бажаних і схвалюваних; і “нاراتив регресу”, який свідчить про зупинку в розвитку, втрати власної ідентичності, трак-

тування власного життя як невдалого, такого, що не відповідає ані соціальним, ані особистим очікуванням [10, с. 148–150].

Кожна особистість є одночасно і автором, і головним героєм, і слухачем, і критиком власного автонаративу. Деякі з цих автонаративів залишаються невідомими, проте більшість озвучується представникам соціального оточення, при цьому, як зазначає Т. Титаренко, кожний новий слухач може ставати адресатом нової, перетвореної версії оповіді [9, с. 77–81]. Так життєві історії редагуються, переосмислюються, актуалізуються, набувають нового звучання і нових значень.

Розглядаючи автонаратив як важливу складову формування життєстійкості особистості, Т. Титаренко і Т. Ларіна виділяють кроки, які необхідно зробити для того, щоб написати чи переписати власну життєву історію. На їхню думку, перший крок до переписування своєї життєвої історії – це, власне, усвідомлення свого авторства, себе як інтерпретатора всього пережитого, побаченого й осмисленого в певному ключі [8, с. 64–67]. Другий крок написання чи переписування власної історії – розуміння ролі слухача в її створенні.

Зрештою, кожний автонаратив є не просто власною життєвою історією – він є водночас включеним у загальну, колективну систему архетипових історій, спільних для різних представників спільноти, які впливають на особистісне життєконструювання, перебуваючи в полі колективного несвідомого. Саме тому третій крок у переписуванні власної історії – це пошук літературних запозичень та інших впливів, що позначилися на сюжеті. Як наголошували К. Юнг і Дж. Кемпбелл, жодна історія не може розвиватись окремо від всього пласту історій, створених людством, тому навіть у побутових оповіданнях про рутинні події автор виступатиме носієм того чи іншого архетипу, а історія розвиватиметься за класичними канонами розгортання оповіді.

Будь-яка історія, за Дж. Кемпбелом, так чи інакше відображає “шлях героя”, тож завжди має початок, який перериває буденний плин подій, низку епізодів – символічних перепон, що потребують зусиль для подолання, кульмінацію та розв’язку. Переписування і переосмислення власної історії найчастіше йде шляхом героїзації автора-протагоніста: перешкоди утруднюються, події драматизуються, і тому завершення історії стає суб’єктивно більш значущим – навіть якщо історія не має хепіенду, її фінал набуватиме додаткової драматичної ваги [4, с. 18–29]. Сюжети архаїчної міфології чи сюжети сучасної масової культури пропонують людині сюжетну матрицю для інтерпретації і вписування себе у світ. Таким чином, наративи, історії, сюжети стають стійкою субстанцією в плинному світі сучасності, де все виглядає мінливим і непевним. Набір архетипових сюжетів і розповідних персонажів здатний підтримати цей “плинний” світ у стабільному стані. Рух у рамках сюжету від випробування, втрати, переживання до катартичного ефекту оновлення дозволяє глядачеві-споживачеві щоразу переживати історію наново.

Життєва криза – така, як бойові дії чи вимушене переселення, стає підставою для побудови нового нарративного бачення свого життя, яке набуває кардинально іншої тональності, іншого жанру, несподіваних сюжетних характеристик. Вдалих сюжет наче заряджає своєю енергетикою; його динаміка, його плин стимулюють, підхоплюють, підганяють людину, і життєтворення активізується. Кризові, перетворювальні, аварійні нарративні практики спрямовані на конструювання нових сенсів, і саме тому на них покладається велика надія, коли йдеться про адаптацію вимушених переселенців до нових умов життя.

Висновки. Використання нарративної парадигми в психології пов'язане з визнанням того факту, що оповідна форма становить психологічну, лінгвістичну, культурологічну та філософську основу організації змісту свідомості. Головна особливість нарративної історії полягає в тому, що вона не намагається об'єктивно оцінювати минуле: події стають нерозривно пов'язаними з їх інтерпретацією. Нарративна психологія виходить з розуміння особистості як саморозповіді і, відповідно, особистісного досвіду як результату упорядкування, організації життєвих подій у нарративні тексти. Відповідно, розповідання життя і його проживання є одним і тим же за своєю суттю феноменом.

Наратив є трансформацію невпорядкованих життєвих подій у певну послідовність, вибудовану виходячи із загальної життєвої концепції оповідача або ж його особистісного міфу, що визначають внутрішню логіку і породжують текст. Наслідком цього стає створення власного внутрішнього світу особистості, її власної реальності, побудова власних інтерпретаційних схем, набуття власної ідентичності і творення власної “плинної” біографії.

Отже, нарративізація дає змогу переосмислювати, переінтерпретувати попередні життєві події і завдяки таким інтерпретаціям та реінтерпретаціям вписувати особистість у мінливий соціальний контекст. Відповідно, у ситуації вимушеного переселення особистість вдаватиметься до широкої нарративізації, аби пристосуватися до нових умов життя й знизити свій рівень невротизації. Для цього вона намагатиметься описати травматичні події по-новому, з позиції актуальної на цей час ситуації.

Література

1. *Барт Р.* От произведения к тексту / Ролан Барт // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М. : Прогресс, 1994. – С. 413–423.
2. *Брокмейер Й.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / Й. Брокмейер, Р. Харре // Вопросы философии. – 2006. – № 3. – С. 29–42.
3. *Брунер Дж.* Жизнь как нарратив / Дж. Брунер // Постнеклассическая психология. – 2005. – № 1. – С. 9–30.
4. *Кемпбелл Д.* Тысячеликий герой / Джозеф Кемпбелл ; пер. с англ. А. П. Хомик. – К., М. : Ваклер; Рефл-бук; АСТ, 1997. – 384 с.

5. Лотман Ю. Асимметрия и диалог / Юрий Лотман // Семиосфера. – СПб. : Искусство-СПБ, 2010. – С. 591–603.
6. Розенфельд И. Дискурс и нарратив [Электронный ресурс] / И. Розенфельд. – Режим доступа : www.cursorinfo.co.il/analiz/2006/03/01/discurs. (5.09.2017)
7. Сапогова Е. Е. Автобиографирование как процесс самодетерминации личности / Е. Е. Сапогова // Культурно-историческая психология. – 2011. – № 2. – С. 37–51.
8. Титаренко Т. Життєстійкість особистості: соціальна необхідність та безпека / Т. Титаренко, Т. Ларіна. – К. : Марич, 2009. – 76 с.
9. Титаренко Т. М. Психологічні практики конструювання життя в умовах постмодерної соціальності : монографія / Т. М. Титаренко, О. М. Кочубейник, К. О. Черемних ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології – К. : Міленіум, 2014. – 206 с.
10. Проблемы психологической герменевтики / под ред. Н. В. Чепелевой – К. : Изд-во Нац. пед. ун-та им. Н. П. Драгоманова, 2009. – 382 с.
11. Labov W. Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis / W. Labov, J. Waletzky // Special Volume of a Journal of Narrative and Life History. – 1997. – Vol. 7.
12. Brockmeier J. Beyond the Archive: Memory, Narrative, and the Autobiographical Process / J. Brockmeier. – Oxford & New York: Oxford University Press, 2015. – 424 p.
13. Schiffrin D. In Other Words: Variation in reference and narrative / D. Schiffrin. – Cambridge, 2006. – 270 p.

Reference

1. Barthes, R. (1994). Ot proizvedeniya k tekstu [From work to text] / *Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika*. Moscow: Progress; Univer Publ., P. 413–423 (rus).
2. Brockmeyer, J. and Harre, R. (2006). Narrativ: problemy i obeshaniya odnoy alternativnoy paradigmy [Narrativ. Problems and promises of a one alternative paradigm]. *Voprosy filosofii* [Philosophy Issues], 3, 29–42 (rus).
3. Bruner, J. (2005). Zhizn' kak narrativ [Life as a narrative] // *Postneklassicheskaya psikhologiya* [Post-non-classical psychology], 1, 9–30 (rus).
4. Campbell, J. (1997). *Tsyachelikiy geroy* [The Hero with Thousand Faces]. Kyiv. Moscow: Vakler; Refl-buk; AST Publ. (rus).
5. Lotman, Yu. (2000). *M. Asimetriya i dialog* [Assymetry and Dialogue]. St. Petersburg: Semiosfera Publ., 591–603 (rus).
6. Rozenfeld, I. (2017). Diskurs i narrativ. URL: www.cursorinfo.co.il/analize/2006/03/01/discurs. (5.09.2017) (rus)
7. Sapogova, E. E. (2011). Avtobiografirovaniye kak protsess camodeterminatsii lichnosti [Autobiographing as a process of personal self-determination] *Kulturno-istoricheskaya psikhologiya* [Cultural and historical psychology], 2, 37–51 (rus).
8. Tytarenko, T. and Larina, T. (2009). *Zhyttiistiikist' osobystosti: sotsialna neobkhdnist' ta bezpeka* [Personality resilience: social necessity and safety], Kyiv: Marych Publ. (ukr).
9. Tytarenko, T. M., Kochubeynyk, O. M. and Cheremnykh, K. O. (2014). *Psykhologichni praktyky konstruiuvannia zhyttia v umovakh postmodernoї sotsialnosti* [Psychological practices of life construction in conditions of postmodern sociality], Kyiv: Milenium Publ. (ukr).

10. Chepeleva, N. V. (Eds.) (2009). *Problemy psikhologicheskoy germeneytiki* [Problems of psychological hermeneutics].
11. Labov, W. and Waletzky, J. (1997). Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis. *Special Volume of a Journal of Narrative and Life History*, Vol. 7.
12. Brockmeier, J. (1996). Explaining the interpretive mind. *Human Development*, 39, 287–295.
13. Schiffrin, D. (2006). *In Other Words: Variation in reference and narrative*. Cambridge.

Лазаренко В. А. Нарратив как средство переосмысления личностью жизненных событий в контексте проблемы адаптации к последствиям военного конфликта

Анализируются современные подходы к пониманию понятия “нарратив” в общепсихологическом контексте, а также с точки зрения социальной психологии и психологии личности. Приводится краткий обзор основных положений теории социального конструирования, а также несколько определений нарратива и тех его свойств, которые представляют особый интерес в контексте авторского исследования. Рассматриваются основные свойства конструирования личностных историй и этапы, которые сопровождают пересмотр предыдущего жизненного опыта и приводят к переосмыслению жизненных событий. Отмечается, что нарратив можно рассматривать как способ обретения человеком своей идентичности. Подчеркиваются как основные характеристики нарратива изменчивость и неустойчивость. Высказывается мнение, что использование нарративов может стать одним из средств социально-психологической адаптации вынужденно перемещенных лиц к новым условиям жизни путем осмысления и переинтерпретации травмирующих автонарративов.

Ключевые слова: нарратив, автонарратив, адаптация, внутренне перемещенные лица, переосмысление жизненных событий.

Lazarenko V. O. Narratives as a mean for personal rethinking of life events in context of adaptation problem to consequences of the military conflict

The article analyzes modern approaches to understanding the concept of “narrative” in the general philosophical context as well as from the point of view of social psychology and personality psychology. The article offers brief overview of the basic provisions of the theory of social constructing, and also several definitions of narrative and its properties which are the most interesting in context of the author's research are given. The main properties of constructing personal stories are considered and emphasized at the stages that accompany the review of previous life experience and result in a rethinking of life events. It is noted that the narrative can be regarded as a way of gaining a person's identity. Variability and instability are distinguished as the most important characteristics of the narrative. It is suggested that the use of narratives can become one of the means of social-psychological adaptation of forced displaced people to new living conditions by means of comprehension and reinterpretation of traumatic auto-narratives.

Key words: narrative, auto-narrative, adaptation, forced displacement, internally displaced people, rethinking of life events.